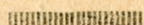

ський народ на Наддніпрянщині, але й ця неповність стала — в результаті історичної вини вище поставлених верств — просто признакою української національності, так що означення „антидемократ“, чи „контрреволюціонер“ стало рівнозначним з означенням „не-українець“ і „ворог українського народу“ як народу, якого собі інакшим як демократичний, соціалістичний і революційний навіть подумати не було можна. Не лиш непосредні, злободенні ріжниці, а спадщина цілого століття, якою був брак політичної культури, традиції й досвіду серед української демократії, утруднювала осьтак угоду між демократією й Гетьманщиною, сіючи взаїмне недовіря й ненависть.
(Продовження буде).

Проф. О. Мицюк.

Тадей Р. Рильський (1840--1902) як хлопоман і економіст.

(Продовження: гл. ч. 7/8, 10 і 11 с. р.)

II.

По смерті батька Рильський одержав в спадщину частину родового маєтку Романівку (на Сквирщині), площею коло 400 десятин. Вона була так заборжена, що лише після серйозних вагань він зважився вступити у володіння спадщиною. З тим для Рильського по словах О. Л. „почалося скромне поміщицьке життя, небагате на зовнішні факти, але в вищій мірі благодворне для окружного трудового люду“. У провадженні свого господарства він виявив велике уміня. „З його був справжній хазяїн — пише спостерігач лікар О. Юркевич — і господарство у його... йшло чудово, земля давала добрий прибуток і майно помалу зростало“. Одноче не в тім добрім хазяїнуванні його значіння, а в практичнім положенні ідей хлопоманства: для того він і присвятив себе сільському життю, „пішов в нарід“.

Скоро по вступі у володіння маєтком одбулася перевірка „установних грамот“ на правобережній Україні і Рильський, не дивлячись на заборженість свого маєтку, так вигідно перевів її для селян, що викликав отверте обурення сусідніх поміщиків. Подано навіть донос на молодого поміщика Рильського і на місцевого мирового посередника, в якім передставлялося їх — знов те саме! — явними комуністами“...

На зовні його заняттям було хазяїнування у своїм маєтку та й його він так провадив, аби давати примір, мовби школу для околичних селян. Поза тим він переводив ідею духового зближення інтелігента з селом, „на ґрунті загального практичного діла...“ в положенні двох цілковито рівноправних громадських елементів, що стремлять до однієї тієї ж цілі — загаль-

ного добробуту". Ту рівноправність він підкреслював при кожній нагоді. О. Юркевич розповідає напр., як один раз приїхав Рильський у волость, вбраний дуже демократично, не то в свитку, не то в чумарку, і став „чемно й елегантно витатися поданням руки з усіма підряд: з панами й мужиками... Тоді це було вдивовижу, бо з мужиком у нас в ті часи — каже Юркевич — ніхто ніколи по людському не витався, а звичайно мужики, хоч і найстарші, цілували тільки панів у руку. Через те всі засоромились, з незвички трохи заклопотались і мужики..."¹⁾ Це деталь, — і мужицький одяг і здоровкання з мужиками поданням руки — дрібні факти, але які вони характеристичні для хлопомана!

Виконуючи хлопоманську програму культурного піднесення народу, Рильський був для селян — як говорить Єфремов — за „вчителя, адвоката, порадника і разом за товариша“. Він заснував у своїм родиннім селі Романівці церковно-приходську школу, дав для неї помешкання, паливо, світло, книжки і протягом майже 20 літ сам особисто безплатно в ній учителював та ще й наняв на свій кошт помічника; в школі училося коло сотні дітей. Крім того завів вечірні заняття для дорослих і при школі на свій кошт заснував чималу бібліотеку.

Мужикофільське поступовання Рильського, поміщика-католика у відношенню до православних селян, що давало йому величезну популярність, видавалося окружній польській шляхті дуже підозрим. В 1880-х роках з її кругів подано адміністрації донос, в яким його обвинувачувано „в неблагонадежном образѣ мыслей и дѣйствій“. Конкретно йому ставлено в провину, що він: а) як поміщик-дворянин занадто добре живе з селянами, б) одружився з селянкою²⁾, (то був другий його шлюб, О. М.), в) будучи католиком з посвятою підтримує церковно-приходську школу і г) видавав селянам із свого родинного архіву документи, потрібні їм для того, щоб підкріпити свої позви в судових тяганинах з поміщиками за землі“. Як не дивними видаються в наш час ті обвинувачування, але тоді розпочали слідство проти нього, лише вища адміністрація не дало йому ходу³⁾.

Й після того Рильський продовжував послідовно свій шлях — вчителя, порадника, підпомагача й захистника селянства. „В темні й страшні реакційні часи — свідчить лікар О. Юркевич — Рильський „був впродовж більш як 40 літ культурним осередком і майже єдиним провідником світла і самосвідомости на всю нашу сільську округу. Він вчив селянську молодь і через його науку пройшло не одно покоління“... А при тім мусів він ще й довгі роки обороняти школу; примушений кинути вчительство він всеж залишився її опікуном. Старі „завжди знахо-

¹⁾ О. Юркевич. „Спогади минулого“... „Рада“ 1908, ч. 219.

²⁾ „Рильський... одружився з селянкою для того, аби побрататися з народом, а вона тимчасом хоче бути „панею“ — ягідно пише Бобровський („Pamiętniki Tadeusza Bobrowskiego“, tom II, we Lwowie, 1900, ст. 238).

³⁾ Там „Кіевская Старина“, стор. 343.

дили у нього й добру раду, й шире слово, й можливу поміч". От в сусідстві з селом продається панський маєток, селянству треба його не випустити з рук, але ж воно не знає само, що робити і не має досить грошей. За справу береться Рильський і, перемігши величезні труднощі, допомагає односельцям купити 300 десятин землі. Сотні односельців. Від клопотів він аж ослаб. Коли справа закінчилася, громада на руках несла його зі школи до дому. Він умів уникати сварок чи позвів з селянством, „впродовж 40 літ хазяїнування — по словах О. Л. — у нього не було ані одного судового позву, ані одної сварки з ніяким односельцем"... Своїм авторитетом і своїми порадами він добродійно впливав на своє оточення. „Не тільки селяни, шляхта, жиди Романівки, але й люди, що жили в околицьких містечках — читаємо у О. Л. — йшли до нього радитися у всіх скрутних обставинах, — і скільки непотрібних позвів, родинних сварок усунуло одно його авторитетне слово". „Впродовж всього свого життя — свідчить його б. учень в церковно-парохіяльній школі — він мусів видержувати боротьбу, мусів обороняти „меншого брата“ від всякого хижачства“. Довголітня „невидна широким кругам праця“ Рильського принесла йому під кінець життя „надзвичайну популярність серед місцевої трудової людности“, величезну „любов громади, співчуття й шану всієї сільської округи“.¹⁾

Одначе до того прийшло згодом, а в початках в перші роки, як завжди буває в таких випадках, доводилося працювати тоді, коли його нерозуміли ті, кому він служив. В той час дворяни з високою освітою були рідкістю і звичайно робили велику кар'єру, доходили до степеня генералів, губернаторів і тим подібних високих становищ. А Рильський? „Справді талановитий чоловік, перед яким лежав широкий шлях в його привичній сфері і блискуча кар'єра, життя повне принадних окрас — нагло зірвав з тією сферою всякі звязки, голосно голосить соє „отрясаю прах од ног своїх“ і йде на важку щоденну працю, на наругу, поневірення. І для кого? Задля того народу, який тоді в очах усього гурту т. зв. освічених людей був тільки „бидлом“... „Вчинок — каже Єфремов — достойний великого серця, великого розуму“.²⁾ „Рильський — говорить той же автор в другім місці — вибрав собі (в порівнанні з його другом В. Антоновичем) ніби вужчу ділянку — чисто практичної роботи серед того самого українського селянства, во ім'я якого товариші зріклися лакомства нещасного в пануванні... Проте популярність Рильського серед свідомих елементів на Україні була не менша від популярности його славного товариша (Антоновича)...³⁾ Так стояла справа на прикінці життя, але в тім сільським оточенню,

¹⁾ О. Юркевич — Спогади минулого. Рада. 1908, № 219; О. Л. таж „Київська Старина“ стор. 345; Іван Чупринка — Памяти незабутнього вчителя, Рада, 1908, № 219.

²⁾ С. Єфремов — Памяти Т. Р. Рильського, Рада, 1908, № 219.

³⁾ С. Єфремов. — „Людина, з якої нічого не вийшло“, Рада, 1912, № 218.

де він почав свою діяльність його зустріли як невдачника в панській роботі. „То мабуть для того він все робе, говорили дядьки, щоб начальство йому дало чина, чи який орден, бо ж з нього „нічого не вийшло“! Одного разу йшов Рильський селом з 5-літнім сином. Йдуть і, звичайно, балакають: „Тату, — пита хлопя, скажи мені: ти вчився в гімназії?“ — „Учився сину“. „Ну і що ж, скінчив?“ — „Скінчив“. „Ну, то ти може і в університеті був?“ — „Був“. „І може університет скінчив?“ — „Скінчив“. — „То чому ж з тебе нічого не вийшло?“ В тім наївнім кінцевім запиті сінка, очевидячки відбиваючи гомін околишніх розмов, виступає вся величність подвигу Рильського, що він свідомо йшов в своїм житті по шляху, на якому з нього і не могло „щось вийти“ !)

Між практичною службою народу і хазяїнуванням він час від часу пробував своїх сил і в письменстві і в науці, хоч то були, як слушно каже Єфремов, „тільки хвилини відпочинку від тієї дрібної малопомітної, за те великої і кошовної праці, яку з власної волі взяв він на свої плечі“. Є глухі відомості про те, що в 1870-х і початку 80-х рр. він давав дописи й статті та містив їх в галицьких українських журналах і дещо в польській демократичній газеті „Głos“. Колись написав популярну історію України. Друкував у „Кіевской Старинѣ“, розуміється, російською мовою. У книжці за січень 1887 року вміщено його передмову до „Разказа современника о приключеніи съ нимъ во время коліивщини“, передмова, що не має економічного значіння. З наступного 1888 р. він став містити в „Кіевской Старинѣ“ свою ширшу наукову розвідку під назвою: Къ изученію украинскаго народнаго мировозрѣнія“, якої друк закінчено аж по смерті автора, у 1903 році. В ній Рильський виказав глибоке знання селянського світогляду взагалі і соціально-економічного зокрема.

Для нашої теми цікавим є насамперед методологічний погляд автора, що його виявив він в тій праці. „Дійсне життя — писав Рильський — є більше складне, менше прямолінійне, ніж наші узагальнення; ті чи інші окремі поняття не обіймають ніколи цілковито громадського життя, нові не викорінюють відразу давніх, їх взаїмне ділання, а також вплив зовнішніх причин викликають різні модифікації“...?) Коли його погляд на відношення узагальнень і понять до дійсного життя і в наш час може бути прийнятий, то скептицизмом своїм щодо технічного поступу він вже не дописав. Він, хуторянин, не вірив, „щоб чиянебудь вроджена інтуїція вказала на можливість моментальної, так би мовити, передачі нашої думки на величезну далечінь за поміччю електричності, на можливість передачі якимось апаратом звуків на-

1) О. Юркевич. „Спогади минулого“... Рада, 1908, ч. 219; теж Єфремов, там таки.

2) Рильський. — „Къ изученію...“, „Кіевская Старина“; т. XXIII, 1888, ст. 267.

шого голосу багачко літ по їх виголошенню“.¹⁾ Сьогодні вже є фактом і те, й друге.

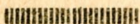
Світогляд українського селянства Правобережжя, саме Київщини, в економічній діяльності, — інших ми не торкаємося — автор зясує, як на основі багатих власних спостережень, так і рішень волосних судів, що, як відомо, головним чином опиралися на звичаєвий праві. Він починає від народнього погляду на подружжя, як на трудову спілку. „В трудовім селянським житті, — писав він у 1890 р. — в котрім питання врожаю, заробітку і прохарчування висувуються з необхідністю на перший плян, спільність економічних інтересів чоловіка і жінки творять натурально надзвичайно важну звязуючу основу подружнього життя. „Найкраща спілка — чоловік та жінка“ — говорить пословиця, і тут це дуже тісна спілка: радість і горе трудового життя її співучасників залежить в переважній мірі від ходу справ цієї спілки; без поради зі „старою“ чи зі „старим“ нічого не робиться...“²⁾ Під впливом внутрішніх побутових господарських відносин селянської родини історично витворився й своєрідний світогляд селян, що обмежує право власності, насамперед на землю. „Незалежно від почуття рідности, селянська родина — говорить Рильський — представляє собою продукційну економічну спілку, в якій всі її члени в міру сил беруть участь в її продукції. Через те, що продукційність праці членів родини змінюється з бігом часу, то й права всіх членів спілки признається рівними. Цей погляд присвоїло собі й „Мѣстное положеніе о крестьянахъ, вышедшихъ изъ крѣпостной зависимости“, визнаючи селянський земельний поділ спільною власністю членів родини. Ця засада проникає весь лад родинно-економічного життя селян. Після місцевого звичаю дочки взагалі не є спадкоємцями в земельнім наділі, в господарських живих і мертвих останках й одержують тільки придане... Друге діло хлопці: працюють вони в своїм господарстві, чи заробляють на стороні, праця їх повинна мати на оці той загальний фонд родинного господарства, котрого вони тепер і в майбутності є співучасниками“³⁾. „Родина — продовжує Рильський в другім місці — представляє (в економічному відношенні) надзвичайно тісну групу, що обіймає і виробництво і споживання... Чим більше господарство, тим виразніше виступають на перший плян продукційні сторони асоціації...; в міру ж зменшення розмірів господарства... споживча спільність виступає на перший плян. Економічна солідарність родини зменшується в напрямі від переваги продукційної спільности споживчої; і справді на ґрунті споживання (свекруха і невістка) відбуваються розділи родини, на ґрунті обмеження свободи розпорядження вислідами праці“. До того ще приходять: порівнюючи більша легкість підлеглости індивідуальних

¹⁾ Там таки, стор. 273.

²⁾ Його — Къ изученію..., Київск. Стр., 1890, октябрь, ст. 21.

³⁾ Так само, К. Ст., 1903, май, ст. 172; це Продовження тих же нарисів, знайдена в паперах після смерті автора.

міркувань (соображеній) технічним вимогам виробництва і сильна нехить до узагальнення (обобщеня) споживання¹⁾. Ця глибока, просто клясична характеристика родини, як продукційно-споживчої асоціації, є тим ціннішою, що є одинокою для області, де не було правильних статистичних дослідів, бо на Правобережжі по 1864 р. не повстали земства, а через те і не було відомої земської статистики. (Продовження буде).

Хроніка

До наших Передплатників!

Ми вже два рази забирали голос в справі передплати. У своїй статті „Криза матеріальна, чи криза дужа“ (гл. ч. 7/8 ц. р.) ми вказали, що великі довги в нашій Адміністрації є часто наслідком сучасної духової кризи багатьох наших передплатників, є вислідом їх духової незорганізованости і байдужности до всяких культурних і громадянських починань, а у статті „Чи друга програна Укр. Нації“ (ч. 10 ц. р.) ми вказали, як далекойдучі й погубні наслідки для цілої нації навіть під оглядом політичним має таке занедбування укр. преси, а зокрема літературно-наукових журналів. Чимало з наших читачів признало повну рацію нашим думкам і вирівнало всі свої залеглості в Адміністрації, хоч приходилось ще їм нелегко. Та все ж свою повинність поставили вони вище понад всі труднощі. За це всім тим на цьому місці складаємо сердечну подяку і просимо й надалі так точно вирівнювати свої зобов'язання. Одначе дуже велика частина наших довжників, на превеликий жаль, цілком злегковажила наші заклики. До тих ми сьогодні в останнє спрямовуємо свої заклики, щераз відсилаємо їх до згаданих наших статей і пригадуємо там висловлені думки, тих всіх ми щераз запитуємо: „Коли Ви пересічно на місяць на удержання свого тіла при житті видаєте щонайменше 100 зл., то чи не вважаєте за відповідне для свого духа, для його корму, жертвувати в тім самім часі тільки 2 зл. (ціна нашого журналу)? Чи Ви вже так мало ціните своє „я“, своє духове ество, що ставите його в пропорції до тіла як 100 : 2? Чи Ви усвідомляете це собі і чи рум'яні встиду не виступають на Вашім обличчі, що є образом Бога? Чи не вважаєте, що (— як каже наш рецензент: гл. рец. *Das eigenständige Volk* в цім числі) Український Народ, який не розпоряджає для свого самозбереження державною машинерією, якраз тільки дуже живим плеканням духових цінностей може успішно перетривати ту хуртовину, яка на нього нині гряде, що нинішнє місце Укр. Нації „під колесами історії“ могло би вийти їй на користь, якщо б вона зуміла використати цю нагоду і перевести у себе могутнє духове обнов-

¹⁾ Там таки, ст. 178—179.